

ՍՈՒՐԲ ԵՐԱՆՈՍ ԿԱՄ ԻՐԵՆԵՆՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԼԻՈՆԻ
(125?—202)

Ընդհանրական եկեղեցու պատմության մեջ իրենց սրբակրոն վարքով, մատենագրական բազմաժանր վաստակով ու եկեղեցական-հովվական գործունեությամբ հայտնի են Հարք եկեղեցու կոչված մի քանի հայրապետներ կամ եպիսկոպոսներ ևս, որոնց հիշատակը կատարում է հայ եկեղեցին:

Արևելյան ուղղափառ եկեղեցին ընդունում է որպես Հարք եկեղեցու չորս մեծ հայրապետների՝ **ս. Բարսեղ Կեսաբացուն, ս. Գրիգոր Նազիազանցուն, ս. Հովհան Ոսկեբերանին** և **ս. Աթանաս Ալեքսանդրացուն**¹:

Արևելյան ուղղափառ եկեղեցին, բացի վերոհիշյալ այս չորս Հայրերից, ընդունում է նաև համաքրիստոնեական նշանակություն ունեցող երեք **Վարդապետք եկեղեցու**՝ սուրբ Բարսեղը, սուրբ Գրիգոր Նազիազանցին և սուրբ Հովհան Ոսկեբերանը:

Արևմտյան եկեղեցին ևս ընդունում է որպես ընդհանրական եկեղեցու մեծ ու վաստակաշատ, անվիճելի եկեղեցական հեղինակություններ Արևելքի այս չորս մեծ հայրապետներին: Բռնիֆակիոս Պապը, սակայն, 1298-ին Արևմուտքի համար **Վարդապետք եկեղեցու** է հռչակել Օգոստինոսը, Ամբրոսիոսը, Հերոնիմոսը և մեծն Գրիգոր Պապը²:

Արևմտյան եկեղեցու համար վերոհիշյալ այդ չորս վարդապետները ունեն նաև **Հարք եկեղեցու** կոչված հայրապետների կարևորությունն ու նշանակությունը, թեև հետագա դարերում Արևմտյան եկեղեցու ընդունած **Վարդապետք եկեղեցու** խմբի վրա ավելացվել են նաև այլ անուններ:

Հայ եկեղեցին, սակայն, Արևմտյան եկեղեցու ընդունած ոչ մեկ վարդապետ «չէ անանջած» որպես սուրբ, «հետևաբար անոնցմե ոչ մեկը մտած չէ մեր տոնացույցին մեջ»³:

Հարք եկեղեցու և **Վարդապետք եկեղեցու** հասկացողությունները նույնը չեն, սակայն, ըստ մասնագետների⁴: **Հարք եկեղեցու** են կոչվում միայն այն հայրապետները, որոնք իրենց կյանքի և գործունեության մեջ միացրել են չորս անհրաժեշտ չափանիշներ՝ **հավատքի ուղղափառություն, վարքի սրբություն, եկեղեցական-հովվական գործունեության փորձ և վաղեմիություն (հնություն)**:

Իսկ **Վարդապետք եկեղեցու** կոչումը հնում, եկեղեցու պատմության նախնազույն շրջանում, տրվում էր միայն քրիստոնեական ուղղափառ վարդապետությունը քարոզող եպիսկոպոսներին կամ եկեղեցական գրողներին՝ առանց նկատի ունենալու նրանց նվիրապետական ատտիճանը: «Թեպետ և քիւր դաստիարակներ ունէք Քրիստոսով, բայց ոչ՝ բազում հայրեր»⁵:

¹ «Էջմիածին» ամսագիր, 1977, № Բ, էջ 20, Գ, էջ 34, Ե, էջ 28, Զ, էջ 54, Է, էջ 23, Թ—Ժ, էջ 46, ժԱ, էջ 39, ԺԲ, էջ 39:

² Johannes Quasten, Patrology, II հատոր, 1964, էջ 10:

³ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան, Վարդապետք եկեղեցու, ձեռագիր, էջ 43—44:

⁴ Quasten, նույնը, էջ 10:

⁵ Նոր Կտակարան, ս. Էջմիածին, 1975, Ա. Կորնթ. Գ 15, էջ 454:

Մեր եկեղեցին կատարում է հիշատակը որպես Արևմտյան եկեղեցու սուրբ հայրապետ, աստվածաբան և մատենագիր, Լիոնի Երանոս կամ Իրենեոս եպիսկոպոսի տոնը:

Հայ եկեղեցու տոնացույցը և մեր վկայաբանական գրականությունը, հիմնականում Յալամատրքը, հիշատակում են Արևմտքի մի շարք հայրապետների անունները, որոնց տոնը կատարում է մեր եկեղեցին, այդ թվում՝ Սիցիլիայի Տոնոմեն Բագարատ եպիսկոպոսի, Հռոմի Կղեմես, Ստեփանոս և Սեղբեստրոս հայրապետների, որոնք ապրել և առեղծագործել են Գ—Դ դարերում, մինչև Քաղկեդոնի ժողովը⁶:

Իրենեոսը համարվում է Բ դարի ամենամեծ աստվածաբանը և ըստ մեր վարքաբանական գրականության՝ «մեծ սին աստուածապաշտութեան հաստոց, աստուածագգեաց հայրապետ, վարդապետ եկեղեցու, ախոյեան ճշմարտութեան և լաղթահարիչ հերետիկոսաց»⁷:

Մեր եկեղեցին սուրբ Իրենեոսի տոնը կատարում է Խաչի Դ կիրակիի հաջորդ երկուշաբթի օրը⁸:

Իրենեոսի ծննդյան թվականը հստակ չէ: Ծնվել է հավանաբար 125-ին⁹ կամ, ըստ ուրիշների՝ 130—140 թվականներին հունական Հոնիայի Ջմյունիս քաղաքում, որը 40 մղոն հեռու էր պատմական Եփեսոսից և քրիստոնեական եկեղեցու ճշմարտության կենտրոն էր¹⁰: «Ջմյունիայի մեջ շատ կանոնի հաստատվեցավ քրիստոնեական եկեղեցին և էր մին յթե՛ն եկեղեցյաց առ որս եղավ Հիսուսի պատգամն ի Յալտնութեան Յովհաննոս»:

Իրենեոսը քրիստոնեական իր դաստիարակությունը ստանում է Ջմյունիայի ճշմարտության Պողիկարպոս եպիսկոպոսի մոտ, որը աշակերտն էր ս. Հովհաննես Ավետարանչի¹¹:

⁶ Տես այս մասին «Էջմիածին» ամսագիր, 1979, № 5, էջ 22:

⁷ Տես նաև Ենոբիք արքեպիսկոպոս Գալուստյա, Համաքրիստոնեական սուրբեր, Իսթանբուլ, 1978, էջ 38:

⁸ Օրացույց, ս. Էջմիածին, 1979, էջ 122:

⁹ Larousse Universel, I, էջ 1012:

¹⁰ Տես այս մասին Պողոս ստաքյալի թողթը Եփեսացիներին ուղղված, և Յալտնութեան գիրքը՝ թույլ Ջմիոնիայի եկեղեցուն. Նոր Կտակարան, նույնը, էջ 519—530, 666—668, ինչպես նաև Բարսեղ սուրբ Գրոց, Կ. Պոլիս, 1881, էջ 201:

¹¹ Պողիկարպոս եպիսկոպոսի մասին տես Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան, Սուրբք և տոնք, Երուսաղեմ, 1939, էջ 94—96: Ենոբիք արքեպիսկոպոս Գալուստյան, նույնը, էջ 36—38: Quasten, Patrology, I հատոր, 1966, էջ 76—82:

Ըստ եկեղեցական պատմիչ Եվսեբիոս Կեսարացու վկայության, Իրենեոսը՝ իր երբեմնի դասընկեր, ապա ուրացող հոռմեացի Ճյորիենիոս երեցին գրած նամակում, երախտագիտությամբ և հուզումով է հիշել Ջմյունիայում իր քրիստոնեական դաստիարակության երջանիկ օրերը Պողիկարպոս եպիսկոպոսի մոտ, նրա տանը, երբ ինքը դեռ տղա էր: «Նա կրթվել է այն շրջապատում, ուր դեռ բոլորովին թարմ էին ստաքյալների գործունեության հետքերը և կենդանի՝ ստաքյալական դարս հիշատակներն ու ավանդությունները»: Նրա ծնողները եղել են քրիստոնյա հույներ: «Ես հիշում եմ այդ օրերի իրադարձությունները ավելի հստակորեն, քան նոր օրերինը,—գրում է Իրենեոսը,—երբ մենք սովորում էինք որպես երեխաներ: Հիշում եմ նույնիսկ սգն տեղը: ուր երանելի Պողիկարպոսը նստում էր և խոսում: Հիշում եմ նույնիսկ, թե նա ինչպես էլ և մոտ էր անում: Հիշում եմ նրա կյանքի նկարագիրը, նրա արտաքին կերպարանքը, ժողովրդին ուղղած նրա քարոզները, և թե ինչպես նա մեզ պատմում էր իր տեսակցությունների և խոսակցությունների մասին Հովհաննես ստաքյալի և մյուս ստաքյալների հետ, որոնք տեսել էին Տիրոջը. ինչպես նա հիշում էր ստաքյալների խոսքերը և պատմում այն ամենի մասին, որ կապված էր Տիրոջ հետ. այդ բոլորը նա լսել էր ստաքյալներից, լսել նրանց կատարած հրաշագործությունների և նրանց վարդապետության մասին, և թե ինչպես երանելի Պողիկարպոսը ընդունում էր նրանց ականատեսի վկայությունը՝ Կենաց Բանի մասին: Նա այս բոլորը պատմում էր մեզ նաև սուրբ Գրոց վկայությամբ: Ես այդ բոլորը լսում էի հուզումով: Այդ խոսքերի միջոցով ես ստանում էի ինձ տրված Աստծու շնորհը: Եվ ինչ որ ես նրանից լսում էի, գրի էի առնում ոչ թե թղթի, այլ իմ սրտի՝ վրա և ինձ տրված Աստծու շնորհի միջոցով ես խորհրդածում էի այդ բոլորի վրա»¹²:

Ըստ Իրենեոսի «միայն եկեղեցվո մեջ է ճշմարտությունը: Եկեղեցին ունի ստաքյալներից ստացած թղթեր և հավասարապես մինչև ստաքյալները հասնող քերականի ավանդություն, որի ամբողջ անվրեպ պահպանությունը անընդհատ հաջորդական եպիսկոպոսությամբ է ապահովվում»:

¹² Եվսեբիոս Կեսարացի, Պատմություն եկեղեցու, ինդեպ յառույցն ի հայ, ի հինգերորդ դարս, Վենետիկ, 1877, Ե 20: Տես նաև Quasten, նույնը, էջ 287:

Այս բոլորից հասակորեն երևում է, որ Պողիկարպոսի միջոցով Իրենեոսը կապվում է Առաքելական դարի հետ¹³։ «Իրենեոսը վերջին օղակն է, որ Առաքելական շրջանի հայրերը կկապե հետագա մեծ հայրերու։ Օղակ է միաժամանակ Արևելքի և Արևմուտքի միջև։ Ծնունդով, մտայնությամբ արևելքցի, իսկ ուսմամբ և գործունեությամբ արևմուտքցի։ Իր գործերը գրած է հունարեն»¹⁴։

Եկեղեցական հայրերի գրականությունը, որը ծանոթ է Հայրաբանություն անունով, գրվել է հունարեն լեզվով և համարվում է հիմնական աղբյուրը քրիստոնեական հին գրականության։ Նույնիսկ Արևմուտքում, Հռոմում, Գալիայում, Հյուսիսային Աֆրիկայում մինչև Գ դարի սկզբները եկեղեցական գրականության լեզուն եղել է հունարենը։ Արևելքում է, որ հունարենը մասամբ միայն փոխարինվել է հայերեն, ասորերեն, և ղպտերեն տեղական լեզուներով։

Լատիներեն լեզվով քրիստոնեական գրականությունը սկիզբ է առել Աստվածաշնչի լատիներեն մասնակի թարգմանությամբ, Գ դարում¹⁵։

Ահա թե ինչու Իրենեոսը ևս իր աստվածաբանական, մեկնողական, հակաճառական աշխատությունները հերետիկոսների դեմ գրել է հունարեն, որոնք վերջում միայն, Դ դարում, թարգմանվել են լատիներենի։

Հայտնի չէ, թե 157 թվականին ինչո՞ւ Իրենեոսը թողել է Արևելքը, Փոքր Ասիան, անցել է Արևմուտք և գնացել Գալիայի «որպես առաքյալ Գալիայի» (Encyclopedia Americana, vol. 15, էջ 325)։ Լիոնի Փոտինիոս եպիսկոպոսը նրան երեց է ձեռնադրում, և 178 թվականին Իրենեոսը որպես Լուգդունի կամ Լիոնի եկեղեցու երեց, տեղի քրիստոնեական համայնքի կողմից ուղարկվել է պատվաբեր մի հանձնարարականով Հռոմ, Եկեղեցիոս Պապի (175—189) մոտ, մոնոտեանականության հարցով զբաղվելու համար, ինչպես վկայում է Եվսեբիոս Կեսարացի պատմիչը¹⁶։

Քրիստոնեությունը իր ծագման և իր քարոզչության առաջին իսկ մեկ օրից ստիպված է եղել իր վարդապետությունն ու գաղափարախոսությունը պաշտպանել ոչ միայն արտաքին երկու կատաղի թշնամի-

ների՝ մովսիսական կրոնի և հեթանոսության դեմ, այլև Ա և Բ դարերում իր իսկ ծոցում ծնունդ առած երկու հերետիկոսական աղանդավորության՝ գնոստիկության և մոնոտեանականության դեմ¹⁷։

Գնոստիկյան և մոնոտեանական աղանդավորական շարժումները միմյանցից բոլորովին տարբեր նկարագիր ունեին։

Գնոստիկություն բառը ծագում է հունարեն gnosis, գիտություն բառից։

Գնոստիկյան շարժման սկզբնավորությունը պետք է փնտրել նախաքրիստոնեական ժամանակներում։ Այդ շարժումը բնութագրվում է որպես «փրկության վարդապետություն գիտության միջոցով»։ Այդ ուսմունքը տարօրինակ մի խառնուրդ էր հրեության, հեթանոսության, արևելյան միստիկական կրոնների և հունական փիլիսոփայությունից վերցված մի շարք հայեցողական տարրերի։

Գնոստիկյանները ձգտում էին քրիստոնեական գաղափարախոսության մեջ վրձնական դեր հատկացնել հունական փիլիսոփայությանը, մերժել, խիստ քննադատության ենթարկել քրիստոնեական Հայտնությունն ու Ավանդությունը, քրիստոնեական վարդապետության գրավոր աղբյուրները խիստ հելլենականացնելով աղարտել քրիստոնեական կրոնի էությունը, զրկելով նրան նաև պատմական-փրկչաբանական իր բնավորությունից, հեռացնելով նրանցից այն ամենը, ինչ որ իրենց կարծիքներին ու տեսություններին հետ չէր համաձայնվում¹⁸։

Գնոստիկյանները քրիստոնեական կրոնը համարում էին ոչ թե մարդկության գործնական փրկության բացարձակ վարդապետություն, այլ կրոնական-փիլիսոփայական մի աշխարհայեցողություն։

Ահա թե ինչու գնոստիկյան շարժումը եկեղեցու ծոցում գնահատվում էր «ամենամեծ ճգնաժամը», որի դեմ պայքարը մահու և կենաց հարց էր եկեղեցու համար»¹⁹։

Գնոստիկյանների դեմ պայքարողների առաջին շարքերում էր նաև Իրենեոսը, որը պաշտպանում էր Հին և Նոր Կտակարանների ներքին միությունը և մերժում գնոստիկյան մեկնություններն, որոնցում պընդ-

¹³ Quasten, Գույնը, էջ 287:

¹⁴ Ընդորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյան, Գույնը, էջ 38:

¹⁵ Quasten, Գույնը, էջ 20—22:

¹⁶ Եվսեբիոս Կեսարացի, Գույնը, էջ Ե, 4—7: Գույնը, էջ 288:

¹⁷ Գնոստիկյան աղանդավորական շարժման մասին տես պրոֆ. Ն. Սագարդա, Հույն Արևելքի հին եկեղեցական աստվածաբանական գիտությունը, թարգմ. Արտակ վրդ. Սմբատյանց, Մայր-Աթոռ, 1910, էջ 10—18, Encyclopedia Americana, vol. 12, էջ 735—736:

¹⁸ Պրոֆ. Ն. Սագարդա, Գույնը, էջ 11:

¹⁹ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյանց, Գույնը, էջ 73—81:

Հում էր, թե իրենց ուսմունքը համաձայն է Հին Կտակարանի վկայությանը:

Գնոստիկյան աղանդավորական շարժման գլխավոր գաղափարախոսն էր հանդիսանում առաքյալների ժամանակակից Սիսոն կախարդը կամ մոզը²³: Նա սամալացի էր և իր հայրենակիցներին զարմացրել էր իր «սոգություններով», ասելով իր մասին, թե «ինքը մեծ ունն է»: Նա Պետրոս առաքյալից մկրտվեց և փորձում էր նրանից կաշառքով ստանալ առաքելական շնորհ և իշխանություն: Պետրոս առաքյալը հանդիմանեց նրան ու մերժեց.

«Քո արծաթը թող քեզ հետ կորչի, քանի որ կկարծեիր, թե Աստուծո պարգևները փողով կրնաս ստանալ»²⁴:

Ի և Գ դարերում որպես գնոստիկյան գաղափարախոսներ հիշվում են Բագրիտեսը, Իզիդորը, Վալենտինոսը, Մարկիոնը և ուրիշներ²⁵:

Գնոստիկյան համայնքները իրենց գոյությունը պահեցին երկար ժամանակ, մանավանդ Արևմուտքում:

Գնոստիկյանների հակառակ մոնոստանական աղանդավորները քարոզում էին ժամանակակից աշխարհի մոտալուտ կործանումը, աշխարհի վայելքներից՝ հրաժարում, խստացրած վանական-ճգնական կյանք, ապաշխարություն, սեռային կրքերի սանձահարում, բարոյականի և վարքի սրբություն, կուսություն և, վերջապես՝ փախուստ դեպի աննպատակ կամ ամայի վայրերը, դիմավորելու համար Քրիստոսի երկրորդ գալուստը, որ գալու է կատարելու աշխարհի և մարդկության վերջին դատաստանը: Ուրեմն պատրաստ պետք է գտնվել:

Գնոստիկյանները հարվածում էին քրիստոնեական կրոնի և եկեղեցու հոգևոր հիմքերը, նրա հոգևոր-կրոնական նկարագիրը, մինչ մոնոստանականները ընդունում էին, որ քրիստոնեությունը կորցրել է իր տիեզերական, փրկագործական նկարագիրը, որովհետև կանգ է առել եկեղեցու հոգևոր, ներքին զարգացումը:

Մոնոստանականությունը փորձում էր վերադառնալ Առաքելական դարու եկեղեցական կյանքի պարզության, «բռնի կերպով վերանորոգել և պահել նախնի ժամանակ-

ների կենցաղավարության եղանակները, հին համայնական գաղափարները և հին մարգարեությունը. բայց հալածանքների սարսափների տակ նա տեսնում էր պարզ աշոբ վախճանի նշանները»²⁶:

Մոնոստանական աղանդավորական շարժումը սկիզբ է առնում Փոյուգիայում Բ դարի սկզբներին: Ծարժման ղեկավար էր հանդիսանում նորադարձ նախկին հեթանոս մի քուրմ, Մոնոսանոս անունով, որպես մարգարե: Մարգարեական շնորհ ունեցող մի քանի կանայք²⁷ հետևեցին Մոնոսանոսին, որը իրեն համարում էր Հովհաննու Ավետարանի մեջ Քրիստոսի խոստացած Մխիթարիչը²⁸: Մոնոսանոսը քարոզում էր, որ մոտ է Քրիստոսի երկրորդ գալուստը և երկնային Երուսաղեմը իջնելու է շուտով Փոյուգիայի Պեպուզա քաղաքի մոտ, հետևաբար պետք է դուրս գալ այս աշխարհից և հավաքվել նոր արքայության համար: Սկսվում է հավատացյալ հսկա բազմությունների փախուստը դեպի աննպատ: Ծարժումը տարածվում է ողջ Փոքր Ասիայում, Հյուսիսային Աֆրիկայում: Միաժամանակ սկսվում է պաշարը աղանդի դեմ, եկեղեցական ժողովների և ուղղափառ եպիսկոպոսների կողմից:

Մոնոստանական շարժումը 170-ական թվականներին նահանջի մեջ էր արդեն, որովհետև նրա քարոզած «վախճանը» տեղի չունեցավ: 196-ին, ըստ Եվսեբիոսի վկայության, մոնոստանական շարժումը կորցնում է հողը իր ոտքի տակ և դուրս է մղվում եկեղեցուց²⁹:

Եկեղեցու ուղղափառ մի շարք եպիսկոպոսներ, այդ թվում նաև Իրենեոսը, ինչպես նաև «ամենալուրջ և հավատարիմ քրիստոնյաները», ազդված մոնոստանականների խիստ ճգնողական վարքից ու բարոյականության մաքուր ըմբռնումներից, «չէին կարող չհամակրել այս շարժումը: Այդ բանը ամենալավ կերպով տեսնում ենք Հարավային Գալլիայի (Լիոն) համայնքների խիստ հարաբերությունից Փոքր Ասիացիների հետ»²⁷:

Իրենեոսը Հոռմից Լիոն վերադարձավ, բարյացակամորեն տրամադրված դեպի մոնոստանական շարժումը: «Իրենեոսը մինչև

²³ Նոր Կտակարան, Գործք առաքելոց, գլխի Ը, 10—25, նույնը, էջ 340—341:

²⁴ Այս դեպքից է ստաջ եկել եկեղեցական բարձր պաշտոնները փողով կամ կաշառքով ստանալու փորձությունը կամ մոլորությունը, որը կոչվում է Սիմոնականություն:

²⁵ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյանց, նույնը, էջ 75—81, Quasten, նույնը, էջ 254—275:

²⁶ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյանց, նույնը, էջ 84:

²⁷ Նոր Կտակարան, Գործք առաքելոց ԺԱ, 27, ԽԱ, 10, էջ 352 և 383:

²⁸ Նույնը, Հովհ. ԺԶ, 5—15, էջ 300, Գործք Ա, 8, էջ 318:

²⁹ Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյանց, նույնը, էջ 84—88:

²⁷ Նույնը, էջ 80:

անգամ պաշտպանում էր նրանց մարգարեությունը, հենվելով Պողոսի Ա կորնթ. թղթի վրա»²⁸:

Հոռոմի եկեղեցին տարբեր դիրք էր բռնում մոնոառնական շարժման դեմ: Հոռոմի Եկեղեցին Պապը առաջինը դեմ դուրս եկավ այդ շարժմանը: Եվ Իրենեոսը Հոռոմում չկարողացավ Պապին բարյացակամորեն տրամադրել դեպի այդ շարժումը, հակառակ որ Լիոնի համայնքի կողմից երկու թուղթ էր տարել Հոռոմի եպիսկոպոսին՝ մոնոառնականներին ի նպաստ:

Իրենեոսը Լիոն վերադարձավ 178-ին և տեղի Փոտիմիոս եպիսկոպոսին գտավ նահատակված: Իրենեոսը հաջորդեց նահատակ եպիսկոպոսին, «եղավ պետը Գալլիայի եկեղեցիներում, զորս հովվեց առաքիճությունը, մեծ եռանդով և հեզությամբ հոգվո»²⁹: Գալլիայում ծանր հալածանքների ենթարկվեց քրիստոնեական եկեղեցին, սանավանդ Սեպտիմոս Սևերոս կայսրի օրով (193—211): Լիոնը համարվում է մարտիրոսների քաղաք:

Իրենեոսը Հոռոմի Վիկտոր Ա եպիսկոպոսի (189—198) օրոք հաշտարար դեր է կատարում Հոռոմի և Փոքր Ասիայի եկեղեցիների միջև Ջատիկը տոնելու հարցում:

Բ և Գ դարերում ձեռքի տակ չունենալով գրավոր վկայություններ, արևելյան և արևմտյան եկեղեցիները, ավանդության վրա հիմնված, վիճում էին միմյանց հետ Ջատիկը կամ Քրիստոսի Հարության հիշատակը տոնելու հարցի շուրջ: Արևելքում, և մանավանդ Փոքր Ասիայում, տեղական ավանդության համաձայն, Ջատիկը տոնում էին Նիսանի 14-ին, հրեաների հետ՝ պնդելով, որ այդպիսի ավանդություն ունեն Հովհաննես և Փիլիպոս առաքյալներից: Իսկ Արևմտյան եկեղեցին, հենվելով Պետրոս և Պողոս առաքյալների ավանդության վրա, պնդում էր, որ Ջատիկը պետք չէ կատարել հրեաների հետ, շաբաթ օրը, այլ նրա հաջորդ կիրակի օրը: Վեճը գնալով բորբոքվում էր Արևելքի և Արևմտքի միջև: Հոռոմի Վիկտոր Ա եպիսկոպոսը համարձակվեց նույնիսկ ձգովել Փոքր Ասիայի եկեղեցիներն ու եպիսկոպոսները, բայց կըշտամբանքի ենթարկվեց Իրենեոսի կողմից, որը զգուշացնում էր Վիկտոր Ա-ին այդպիսի պառակտիչ քայլի դիմելուց, հանուն եկեղեցու խաղաղության և ներքին անդորրության: «Անհամաձայնություն կա եկեղեցիների միջև,—գրում է նա Պապին,—ոչ

²⁸ Նույնը, էջ 87:

²⁹ Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան, նույնը, էջ 151:

միայն այդ օրվա (Ջատիկը Նիսանի 14-ին տոնելու մասին), այլ նաև պառակտելու ավանդության մասին»³⁰:

Եվսեբիոս Կեսարացին այս առթիվ Իրենեոսին անվանում է «խաղաղարար»՝ «Իրիմոսիոս»³¹, որը իր այդ ջանքերով բարձրացրեց դարձյալ իր անունը:

Այս դեպքից հետո եկեղեցական պատմության մեջ 190 թվականից սկսած չի հիշվում Իրենեոսը: Նույնիսկ հայտնի չէ նրա մահվան թվականը: Ավարտությունը հաստատում է, որ նա մարտիրոսական մահվանը կնքեց իր կյանքը: Այս մասին, սակայն, վկայություն չկա Եվսեբիոսի մոտ³²:

Մեր Ցայամաուրքը հաստատում է, որ Իրենեոսը նահատակությամբ է կնքել իր արդյունաշատ կյանքը, «եթե քաջալերում էր Քրիստոսի խոստովանողները, որ ամուր կառչած մնան իրենց հավատքին և արիաբար դիմավորեն մահը: Իրենեոսն էլ այս առթիվ ձերբակալվում է և բանտարկվում: Երբ նա հանվում է հեթանոս դատավորների առաջ հարցաքննության համար, համարձակորեն վկայում է Քրիստոսի աստվածության մասին, որի համար էլ զանազան տանջանքների է ենթարկվում: Եվ երբ չի ուրանում գՔրիստոս և իր հավատքը, հրաժարվում է կոտորելին զոհ մատուցելուց, սրախողխող է լինում», հավանաբար 202 թվականին, Սևերոս կայսրի հալածանքների ժամանակ³³:

ՍՈՒՐԲ ԻՐԵՆԵՈՍԻ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՎԱՍՏԱԿԸ ԵՎ ԴՐԱ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Սուրբ Իրենեոսը թեև իր ծնունդով և դաստիարակությամբ արևելքից է, ծնված ու կրթված Ջմյունիա քաղաքում, բայց իր եկեղեցական-հովվական գործունեությամբ և մանավանդ իր հարուստ և բազմաժանր մատենագրական վաստակով պատկանում է արևմտյան եկեղեցու հայրերի խմբին:

Իրենեոսը կոչվում է «հետևող առաքելոց և մին է եկեղեցվո այն ամենահին հայրերից, որոնք առաքելական ավանդության

³⁰ Հայոց եկեղեցական իրավունքը, Ա գիրք, 1908, աշխատություն Ներսես վրդ. Մելիք-Թանգյանի, Ծուշի, էջ 38—39:

³¹ Եվսեբիոս Կեսարացի, նույնը, V, 17, 24: Quasten, նույնը, էջ 288:

³² Quasten, նույնը, էջ 288:

³³ Տես նաև Ծնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյան, նույնը, էջ 38: Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան, նույնը, էջ 151:

ներկայացուցիչ և գործել ջատագովներ հանդիսանալով մեծապես նպաստել են իրենց բազմակողմանի գործունեությամբ երկրորդ դարու նորակազմ, ներքուստ և արտաքուստ աճչափ վտանգված եկեղեցին անարատ պահելու և որոշ կարգերով, որոշ դավանական սկզբունքներով հաստատուն հիմքերի վրա հաստատելու»³⁴:

Իրենենուր հանդիսանում է Բ դարու արևմտյան եկեղեցու նշանավոր և ամենակարևոր եկեղեցական հայր, որպես մատենագիր և աստվածաբան:

Եկեղեցական հայրերի մեջ «ժամանակագրական կարգով իսկապես առաջինը բռնում է քրիստոնեության Բ դարու ամենից աչքի ընկնող հեղինակ Լուգդունի (Լիոն) պատկառելի եպիսկոպոս և նահատակ» Իրենենուր³⁵:

Իրենենուր «կենդանի հարստերության մեջ է եղել յուր ժամանակակից քրիստոնեության կարևոր կենտրոնների հետ և եռանդուն մասնակցություն է ունեցել այլ բազում հուզվող բոլոր կրոնական խնդիրների և վեճերի մեջ: Եվսեբիոսից առաջ ապրող հայրերից ոչ ոք յուր գործերով այնքան չէ նպաստում ծանոթանալու եկեղեցական պատմության այս նախկին շքշանին և պարզաբանելու նորա շատ մութ կողմերը, որքան նա»³⁶:

Բ դարու եկեղեցական հայրերի մեջ Իրենենուր հանդիսանում է կորովի և կրքոտ պաշտպանը ընդհանրական եկեղեցու ուղղափառ վարդապետության և առաքելական ավանդության և մի շարք հերետիկոսությունների, այդ թվում մանավանդ գնոստիկյան քրիստոնեական աղանդավորական շարժման դեմ իր գրած հակաճանաչական-քննադատական և ջատագովական, մատենագրական վաստակով³⁷:

Իրենենուր այս բնույթի իր մատենագրական վաստակում հանդես է բերում բազմակողմանի ծանոթություն, խորը գիտություն իր օգտագործած աղբյուրների, միաժամանակ բարոյական պատասխանատվություն, կրոնական խանդավառ և անսպառ եռանդ³⁸:

³⁴ Կարապետ վրդ. Տեր-Մկրտչյան, Իրենենու և ճշխարհի նորա գրվածքներից, «Արարատ» ամսագիր, 1897, էջ 199:

³⁵ Կենթ հաստոյ, հրատարակություն Կարապետ եպիսկոպոսի (Տեր-Մկրտչյան), ս. Էջմիածին, 1914, էջ XXXIV:

³⁶ «Արարատ», նույնը, էջ 199—200:

³⁷ Չատագովականների մասին տես պրոֆ. Ն. Սագարդա, նույնը, էջ 5—12:

³⁸ Quasten, նույնը, էջ 288:

Դժբախտաբար Իրենենուի մատենագրական վաստակը մեզ ամբողջական ու անկորուստ չի հասել, բացի մեկից, այն էլ լատիներեն թարգմանությամբ: Նրա մնացած գործերից միայն հաստիվածներ կան հունարեն, հայերեն և ասորերեն:

Իրենենուի ամենակարևոր գործը համարվում է նրա հոշակավոր **Ընդդեմ Հերձուաչեղաց** (Adversus Haereses) կամ **Հակաճանաչություն ընդդեմ ստանուց գիտության** աշխատությունը:

Սույն աշխատությունը, որը բաղկացած է հինգ գրքերից, հայտնի է միայն լատիներեն մի հին թարգմանությամբ³⁹:

Ա գրքում Իրենենուր զբաղվել է ընդհանրապես գնոստիկյան հերետիկոսության ծագման և զարգացման մանրամասն պատմությամբ: Գրվածքը կրում է վիճաբանական-հակաճանաչական բնույթ, որի մեջ սպանիչ քննադատության են ենթարկվել շարժման հիմնադիր Սիմոն կախարդի, նրա հետևորդներ գնոստիկյան Մենանդրի, Վաղենտինոսի, Բազիլիդեսի, Իսիդորի, Կարպոկրաստեսի, Մարկիոնի և բազում այլ վտանգավոր գնոստիկյանների աղանդավորական մոլորությունները:

Բ գիրքը հերքում է մասնավորաբար Վաղենտինոսի և Մարկիոնի գնոստիկությունը:

Գ գիրքը ջատագովություն է, որը ներկայացնում է Աստուծո և Քրիստոսի մասին եկեղեցու ուղղափառ և առաքելական վարդապետությունը:

Դ գիրքը նվիրված է Տիրոջ խոսքերին և Ե գիրքը խոսում է մարմինների հարության մասին: Մարմինների (մեռելոց) հարության վարդապետությունը առհասարակ մերժում է ին բոլոր գնոստիկյանները:

Գրքի եզրակացության մեջ Իրենենուր խոսում է եկեղեցու պատմության մեջ ծանոթ «հազարամեայ վարդապետության» կամ Քրիստոսի երկրորդ գալույթան մասին⁴⁰:

Ընդդեմ Հերձուաչեղաց գրքում, հակառակ նրա շատ մեծ կարևորությանը, ըստ գրական քննադատության, «պակասում են հստակ կարգ ու կանոն, կանոնավորություն, մտածման միություն ու հետևողականություն և նյութերի համակարգություն: Երկարաբանությունն ու հաճախակի կրկնությունները աշխատությունը դարձնում են ձանձրալի ընթերցելու համար: Այս բոլոր-

³⁹ Լ. Ս. Անասյան, Արմատ հաստոյ-ի աղբյուրներից, Իրենենու Լուգդունացի, «Էջմիածին», 1977, № Ը, էջ 41—47:

⁴⁰ Quasten, նույնը, էջ 289:

յով հանդերձ, սակայն, Իրենեոսը գիտի տալ պարզ և համոզիչ նկարագիրը եկեղեցու վարդապետության: Իրենեոսի սույն աշխատությունը ներկայացնում է այնուամենայնիվ գնոստիկյան գիտության, սիստեմների և նախկին եկեղեցու վարդապետության մասին ամենամեծ կարևորությունը»⁴¹:

Ընդդեմ Հերձուածողաց գիրքը հունարենից լատիներենի է թարգմանվել Հյուսիսային Ա.Ֆրիկայում, 350—420 թվականներին⁴²:

«Ինչպես հունական և հռոմեական եկեղեցիների, այնպես էլ հայ եկեղեցու համար Իրենեոսը հեղինակություն է համարվել քրիստոնեության վաղագույն շրջանում գոյություն ունեցող վարդապետական տարակարծությունների հարցում և կարևոր աղբյուր՝ հերձվածողական ու հերետիկոսական շարժումների պատմության համար»⁴³:

Մեզ հասել են Իրենեոսի **Ընդդեմ Հերձուածողաց** աշխատության Դ և Ե գրքերի հայերեն հին թարգմանությունը, որը հայտնաբերեց Մայր Աթոռի գիտնական միաբան Կարապետ վարդապետ Տեր-Մկրտչյանը, 1904 թվականին, Երևանի կաթողիկե ս. Աստվածածին եկեղեցու ձեռագրերից մեկի մեջ (այժմ Երևանի ս. Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռ. № 3710):

Իրենեոսի սույն աշխատության հայերեն հին թարգմանությունը 1910 թվականին Լայպցիգում հրատարակեց դարձյալ Մայր Աթոռի հմուտ միաբան Երվանդ վարդապետ Տեր-Մինասյանը՝ Ադոլֆ Հաունսլի և Կարլ Շմիդտի հովանավորությամբ:

Սույն աշխատությունը կոչվում է Ireneaeus Gegen die Häretiker, Buch IV V. Leipzig, 1910, texte and untersuchungen.

Գիրքը ունի հետևյալ մասերը.

1. Հառաչաբան, Vorwert, էջ III—VII, գերմաներեն լեզվով. 1910 թվականին Ալեքսանդրապոլում գրել է այն Երվանդ վարդապետ Տեր-Մինասյանը:

2. Դ գրքի գլխակարգություն, 97 գլուխ, էջ 1—6, ապացույց և մեկնություն, ապա բնագիրը, էջ 7—245:

3. Այս Իրենեոսի գիրք Ե. «Ցանդիմանության և եղծման ստանուն գիտության». էջ 246—250՝ «Վկայությունը Իրենեոսի ի բառաիրս Ստեփաննոսի Ռոշքալ Կամենցուոյ (ի շարս գրչագրաց թիւ Գ) մատենադարան Անտոնեան միաբանութեան Յօրթաբեոյ Կ. Պոլիս»:

251—264 էջերում տպագրվել է «Ցանկ վկայութեանց սուրբ Գրոց», Ծննդոց գրքից մինչև Հայտնություն: Իրենեոսի սույն աշխատության մասին հիշատակում է միայն Եվսեբիոս Կեսարացին⁴⁴: «Եւ այլ միս ևս ճառ ընծայեալ Մարկիոնի ուրումն եղբօր ի ցոցակոթին քարոզութեան առաքելոցն»:

Իրենեոսի **Ընդդեմ Հերետիկոսաց** աշխատության Դ և Ե գրքերը հայերենի են թարգմանված հավանաբար Է—Ը դարերին՝ հունարենից: Գիտական աշխարհին այն ծանոթ է միայն հայերեն թարգմանությանը: Կարծվում է, որ աշխատության ձեռագիրը Հեթում Բ հայոց թագավորի (1226—1270) կրտսեր եղբոր՝ Հովհաննես արքեպիսկոպոսի սեփականությունն է եղել և գրվել է 1270—1289 թվականներին: Թարգմանիչը կոչվում է Սահակ վարդապետ, հավանաբար Սահակ Գ Ջորափորեցի կաթողիկոսն է (677—703), որը հայտնի թարգմանիչ է եղել և մասնագետ հունարեն լեզվի և դպրության⁴⁵: Թարգմանության թվականը համարվում է 650—750 թվականները:

Իրենեոսի մատենագրական վատակի երկրորդ կարևոր աշխատությունը, որ գիտական աշխարհին ծանոթ է դարձյալ միայն հայերեն հին թարգմանությամբ, կոչվում է **Ցուցք առաքելական քարոզութեան**:

Իրենեոսի սույն աշխատությունը հայտնաբերել է 1904 թվականին Երևանի կաթողիկե ս. Աստվածածին եկեղեցու ձեռագրերի մեջ դարձյալ Կարապետ վարդապետ Տեր-Մկրտչյանը, և այն Երվանդ վարդապետ Տեր-Մինասյանը հրատարակել, 1907 թվականին, Լայպցիգում: Իրենեոսի սույն աշխատության «հունարեն բնագիրը և կամ նրանիս կատարված թարգմանություններ ուրիշ լեզուներով՝ առհասարակ հայտնի չեն բանասիրությանը»⁴⁶:

Մայր Աթոռի միաբան Գառեգին վարդապետ Հովսեփուանը բովանդակալիս մի «Մատենախօսանան» է օրել **Ցուցք առաքելական քարոզութեան** աշխատության հրատարակության առթիվ⁴⁷, հետևալ վերնագրով. «Մի կարևոր օրուտ: Ս. Իրենեոսի (Նոսանոս) «Ցուցք առաքելական քառոթութեանն» օտնված հատերեն թարգմանությամբ: Հրատարակեցին և թարգմանեցին

⁴¹ Նույնը, էջ 290:

⁴² Նույնը, էջ 291:

⁴³ Հ. Ս. Անասյան, *Ույնը*, էջ 41:

⁴⁴ Եվսեբիոս Կեսարացի, *Ույնը*, Ե 28:

⁴⁵ Մառաքիս արքեպիսկոպոս Օրմանեան, Ազգաատում, Ա. Բեյրութ, 1959, էջ 788:

⁴⁶ Հ. Ս. Անասյան, *Ույնը*, էջ 42:

⁴⁷ «Արարատ», 1907, հունվար, էջ 59—65:

գերմաներեն լից. դր. Կարապետ (վարդապետ) Տեր-Մկրտչյան և լից. դր. Երվանդ (վարդապետ) Տեր-Մինասյանց, Ադոլֆ Հաունակի վերջաբանով և ծանոթագրություններով, Լալպցիգ, 1907:

Իրենեոսի «Ցոյցք»-ը կարևոր գիրք է եկեղեցու ուղղափառության մասին, որը մեզ ցույց է տալիս, թե «ինչպես էին հրահանգում և դարձնում էպիսկոպոսները քրիստոնեական հավատի մեջ իրենց հավատացյալներին»⁴⁸:

Սույն ջատագովական աշխատությունը բաղկանում է երկու մասերից: Մի քանի ներածական նշմարներից հետո (գլ. 1—3), առաջին մասը բաղկանում է 39 գլուխներից, որ Իրենեոսը ներկայացնում է քրիստոնեական կրոնի էական բովանդակությունը, աստվածային երեք անձնավորությունների ստորոգելիները, խոսում է մարդու ստեղծման և ապա անկման մասին, բացատրում է մարդեղության և փրկագործության խորհուրդները, երկրորդ մասը, որը բաղկանում է 42—97 գլուխներից, խոսում է քրիստոնեական կրոնի Հարսնության ճշմարտության ասպարեզների մասին, սկսած Հին Կտակարանից և Հիսուսին ներկայացնում Գալթի ոտի և Մեսիա (Quasten, նույնը, էջ 292—293):

«Ցոյցք»-ը շատ կարևոր և հնագույն մի ձեռնարկ է ոչ միայն եկեղեցու ուղղափառ դավանության և առաքելական ավանդության մասին, այլ նաև «քրիստոսաբանական կարևոր խնդիրներ են արծարծված 30, 31, 32 պրակներում. խաչի խորհուրդը և նշանակությունը, 34, 41, 45, 46 պրակներում: Վեոսին պրակների մեջ արտահատված են Իրենեոսի առաջ և մարտնչականությունը, հրեական և քրիստոնեական կրոնների տարբերությունները, սիրո բառը նշանակությունը»⁴⁹:

Ըստ հրատարակիչների առաջաբանների Էնթարրուտան «Յուսթ»-ը հատկապես է թուոմանե Ստեփանոս Սունեոսին (Ը դառ, մահաժամ 736-ին), հունարեն քննադատ: Գորի մատենաստությունը օրոտ հմուտ Էօմիսնանանո. սակայն, համաձայն Տեհոստատանի-հետի առ Էնթարրուտանո: Իս հանանանան Ի համարում, ոտ «Յուսթ»-ի «թուոմանուտունո Խատաոված րիցի հետեհիտոների (հունարան ոտոոոհ?) շոոանում. Ի ոտոում»⁵⁰. Իտան Խոտձիոհ են նաև աստուարան Հակոբ Մանանդյանն ու

գրականագետ ակադեմիկոս Մանուկ Աբեղյանը. «Իրենեոսի Ցոյցք առաքելական բարոգութանն և Ընդդէմ Հերձուածողաց» երկերը թարգմանված են հունարան թարգմանությունների առաջին շրջանում և դրանց «թարգմանությունները ժամանակակից են Փիլոնի թարգմանություններին»⁵¹:

Գարեգին վարդապետ Հովսեփյանը իր «Մատենաստական»-ի մեջ քննության է առնում նաև «Ցոյցք»-ի թարգմանչի հարցը. «Արդոք նույն թարգմանչի գործն է «Ընդդէմ Հերձուածողաց»-ի Գ և Ե գրքերի թարգմանությունը և «Ցոյցք»-ի թարգմանությունը»: Այս հարցին կարելի է պատասխանել, նշում է Գարեգին վարդապետ Հովսեփյանը, երբ ձեռքի տակ ունենանք Իրենեոսի գործերի հայերեն թարգմանությունների ամբողջական հրատարակությունը»⁵²:

Վերոհիշյալ «Մատենաստական»-ի մեջ Գարեգին վարդապետ Հովսեփյանը, իր ուսումնասիրությունների հիման վրա, նշում է մեր մատենագրության մեջ Իրենեոսի գործերի հայերեն թարգմանությունների հետևյալ հատակոտրները, ըստ հենեղիկյան Պետրայի և անգլիացի Հարվեյի ուսումնասիրության.

1. Վասն միապետութեան Ֆրոնիսիոս Երեցի (նրան ուղղած նամակից)⁵³:
2. Վասն ներձուածողաց:
3. Բան վասն հաւատոյ:
4. Հատուած քարոզներից:
5. Ի խորհուրդ տօնի Յարութեան:
6. Յաղագս գնացից առաքելոցն և քանից ներձուածողաց:

Այս բոլորը նշելուց հետո Գարեգին վարդապետ Հովսեփյանը եզրակացնում է.

«Բոլոր այս հատակոտրները հավանական են դարձնում, որ Իրենեոսի գործերից ամէլի են թարգմանված, քան արժ հալոնի եղալ Կարապետ վարդապետ Տեր-Մկրտչյանի գլոտով»⁵⁴:

Կարապետ վարդապետ Տեր-Մկրտչյանը 1897 թվականին «Արարատ» ամսագրում հրատարակել է «Արմատ հաւատոյ»-ի Իրենեոսի հետևյալ հատվածները, «Իրենեոս և նշարներ նորս գրվածքներից» վերնագրված ուսումնասիրության մեջ⁵⁵:

⁵¹ Հակոբ Մանանդյան, Հունարան դպրոցը և նրա զարգացման շրջանները..., Վիեննա, 1928, էջ 223: Մանուկ Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք առաջին, Երևան, 1944, էջ 100—101:

⁵² Գարեգին վրդ. Հովսեփյան, նույնը, էջ 64:

⁵³ Եվսեփիոս Կեսարացի, նույնը, Ե 20:

⁵⁴ «Արարատ», նույնը, էջ 65:

⁵⁵ «Արարատ», 1897, էջ 200—201:

⁴⁸ Գարեգին վրդ. Հովսեփյան, նույնը, էջ 62:
⁴⁹ «Արարատ», նույնը, էջ 63:
⁵⁰ Նույնը, էջ 64:

Ձեռագիր համար 1945 (Էջմիածնի ձեռագիր)։ «Երանելոյ Իրէնեսի հետևողին առաքելոցն և եպիսկոպոսի եղելոյ Ղուկերուհի, որ փիղիսոփայից ուսմամբ պայծառացեալ ճանաչէր» (էջ 201)։ Ապա «Աւրէնք և մարգարէք և անտարանք քարոզեցին զՔրիստոս ծննցեալ ի կուս՝» (էջ 201—202)։

Նորին Իրէնիւի

«Սուրբ գրութիւն գիտեն զՔրիստոս որպէս մարդ գոյով, այսպէս և ոչ մարդ գոյով» (էջ 202)։

Նորին Իրէնեսուի։ «Սուրբ եկեղեցի և թախտ ըստ բոլոր է աշխարհ» (էջ 202—203)։

Ձեռագիր համար 1946 (Էջմիածնի ձեռագիր)։

Երանոսի հետևողի առաքելոցն, «որք հերձնուն և պատառեն զմինն, զԲողոքամու պատուհասն ընկալցին, քանզի ընդունայն սնտիք են, որք երկու բնութիւնս ասեն բաժանեալ և ստանուն Աստուծոյ զփրկութիւնն, զոր ի մարդանալն շնորհեաց մեզ»։ Նաև «որ եկն և մի բնութիւն Աստուծոյ և մարդոյն գործեաց»։ Դարձյալ. «Անջատեալ են բարք ևնցա յԱստուծոյ...»

Նորին

«Ձհերձուածս գործեն, զմեծափառաւորեալ մարմինն Քրիստոսի բաժանեն և հատակոտորեն»։

Նորին

«Եսայի ասէ. մերձեցայ կին իմ մարգարէ և ծնաւ որդի՝ Սքանչելի խորհրդակից, Աստուած Հզօր, իշխան» (էջ 203)։

Նորին ասացեալ

«Անարգեն զՈրդին Աստուծոյ և զմարմնոյ փրկութիւն ուրանան և զվերստին ծնունդնորս անպատուեն, որք ոչ ասեն զնա լինել ընդունակ անապականութեան, քանզի եկն Որդին Աստուծոյ և զգեցաւ մարմին անապական՝ յանապական կուսէն Մարիամայ»⁵⁶։

Երևանի ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում հիշվում են դարձյալ Իրէնեսուի գործերի հայերեն թարգմանություններից հատակոտորներ, այսպէս. **Մատենադարան, Մառք-Իրիմիոս, Ժողովածու**, էջ 445, ճառք, քարոզք՝ Իրիանոս, դարձեալ ժողովածու՝ կանոն ձեռնադրութեան եպիսկոպոսաց, Իրէնեսուի Ցոյցք առաքելական

քարոզութեան⁵⁷, Մատենադարան (Մշոյ), ճառք, ներքողեանք (Իրէնեսուի)⁵⁸։

«Կնիք հաւատոյ» ժողովածուում⁵⁹ ևս կան 6 հատակոտորներ կամ հատվածներ Իրէնեսուի գործերի հայերեն թարգմանություններից.

«Աւրէնք և մարգարէք և անտարան քարոզեցին զՔրիստոս ծննցեալ ի կուս՝»։ Սույն հատակոտորը վերցվել է Ալեքսանդրիայի Աթոռի եպիսկոպոսապետ Տիմոթեոս Կուզի «Հակաճառութիւն առ սահմանեալսն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի» աշխատութիւնից «ի լոյս ընծայեալ աշխատութեամբ Կարապետ ծ. վարդապետի և Երուանդ վարդապետի»⁶⁰։

Բ հատվածը վերցվել է դարձյալ Կուզի Հակաճառութիւն-ից⁶¹, «Սուրբ գրութիւնք գիտեն զՔրիստոս որպէս մարդ գոյով... Սուրբ եկեղեցի և թախտ ըստ բոլոր է աշխարհ...»⁶²։

«Կնիք հաւատոյ»-ի երկրորդ հատվածը վերցվել է «Ցոյցք»-ի թարգմանությունից⁶³, «ուրեմն և մի բնութիւն Աստուծոյ և մարդոյ գործեաց»։ Դարձյալ նույն էջում «Քանզի արին ոչ եղիցի, բայց եթէ յերակագ և ի մարմնոյ»։ Երրորդ հատվածը՝ «Նորին» եկն Որդին Աստուծոյ և սգեցաւ մարմին անապական յանապական ի կուսէն Մարիամայ»⁶⁴։

Զ և է հատվածները «Կնիք հաւատոյ»-ի, էջ 293—299, «ըստ մեծի մասին Իրէնեսուի մեզ հարտնի երկերի պատասխկներից են»⁶⁵, «Երանելոյն Երանոսի, հետևողին առաքելոց... ի քանէն որ գտորդինն (աղանդավոր Մատորդինն)։ «այսպէս զՅիսուս ըստ երկուց խորհրոց արարեն և աղաձև մեկնեն՝ և Նիկողիտացիքն և Մարկիոն» (Նիկողոսյան աղանդավորներ), (էջ 293—297)։ Ապա՝ Նորին Երանոսի... ի քանէն որ, ընդդէմ Կողարթոսի (աղանդավոր Կարպոկրատոս) և նորին համախոհաց» (էջ 297—299)։

«Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց» աշխատության մեջ⁶⁶ Իրէնեսուի ճառերից հայերենի են թարգմանված հետևյալները. «Ի յարութիւն

⁵⁷ Ցոյցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հատոր Ա, 1865, էջ 428, 1068:

⁵⁸ Նույնը, երկրորդ հատոր, 1970, էջ 598:

⁵⁹ Կնիք հաւատոյ, նույնը, էջ XXXV:

⁶⁰ Ս. Էջմիածին, 1908, էջ 256—259:

⁶¹ Նույնը, էջ 257—258:

⁶² Նույնը, էջ 258—259:

⁶³ Կնիք հաւատոյ, նույնը, էջ 248:

⁶⁴ Նույնը, էջ 244:

⁶⁵ Նույնը, էջ XXXV:

⁶⁶ Վեներտիկ, 1889, էջ 419—421:

⁵⁶ Լ. Ս. Անապան, նույնը, էջ 44—47: Նաև՝ Լ. Ս. Անապան, Հայ դավանաբանական գրականության թանկարժեք հուշարձանը, Գիրք հաստատութեան և արմատ հաւատոյ, «Էջմիածին» ամսագիր, 1972, № Ը, էջ 27—36, № Թ, էջ 45—56:

Տեառն», «Յաղագս որդոցն Չեբեդեայ», «Յորժամ և արարածս ազատեալ և անրոգեալ», «Ի Մատթէոսի մեկնութենէն, ի խորհուրդ յարութեանն» և այլն:

Իրենեոսի մատենագրական վաստակի օտար թարգմանությունների հատակոտորների մասին տես Quasten⁶⁷:

Սուրբ Իրենեոսը որպէս Բ դարու մեծ աստվածաբան իր մատենագրական վաստակով մասնավոր և խորագնին ուսումնասիրության է ենթարկվել մասնագետների կողմից: Նրա աստվածաբանությունը շատ կարևոր է համարվում նախ նրա համար, որ նա պատռեց կեղծ քրիստոնեական գնոստիկյան աղանդավորության դիմակը և նրանց արտաքսեց եկեղեցուց: Երկրորդ, նա մեծ համարձակությամբ և կորովով պաշտպանեց ընդհանրական եկեղեցու առաքելական և ուղղափառ հավատը, որի

դեմ անողոր պայքար էին մղում գնոստիկյանները, հիմքից բանդել փորձելով եկեղեցու դավանական կառույցը: Այնպես որ «Իրենեոսը արժանի է կոչվելու հիմնադիրը քրիստոնեական աստվածաբանության: Նա առաջինը բանաձևեց քրիստոնեական ողջ վարդապետության դավանաբանական եզրերը»:

Իրենեոսի աստվածաբանական, քրիստոսաբանական, ամենասուրբ Երրորդության, ս. Կույսի (մայրաբանության) եկեղեցաբանության, ս. Հաղորդության, Նոր Կտակարանի նրա կանոնի, մարդաբանության և փրկչաբանության նվիրված հարցերով զբաղվողների ուշադրության ենք հանձնում Johannes Quasten-ի արժեքավոր ուսումնասիրությունը⁶⁸:

⁶⁷ Quasten, նույնը, էջ 290—291:

⁶⁸ Նույնը, էջ 294—313:

